

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

**CERCETĂRI
ARHEOLOGICE**

XXXI

1

ISSN 0255-6812

**CERCETĂRI
ARHEOLOGICE**

XXXI

1

BUCUREȘTI

2024

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Sorin Ailincăi, Dan Aparaschivei, Mihai Bărbulescu, Nikolaus K.O. Boroffka, Adina Boroneanț, Dragoș Diaconescu, Stela Doncheva, Gabriel Fusek, Florin Gogâltan, Martin Husár, Sergiu Matveev, Dragoș Măndescu, Ioana A. Oltean, Ioan-Carol Opriș, Liviu Petculescu, Constantin C. Petolescu, Zeno Karl Pinter, Stefan Pop-Lazić, Ivan Radman-Livaja, Tudor Sălăgean, Victor Spinei, Agnieszka Tomas, George Trohani, Boaz Zissu

COLECTIVUL DE REDACȚIE:

Silviu Oța – redactor-șef
Laurențiu Angheluță
Bianca Olteanu
Alexandru Rațiu
Andreea Ștefan
Maria-Magdalena Ștefan
Ovidiu Țentea

Tehnoredactare și coperta: Petru Ureche

Ilustrația de pe coperțile 1, 4: Poarta de nord a „cetății vechi” de la Axiopolis, vedere dinspre exteriorul incintei (după Netzhammer, R. 1918. Die christlichen Altertümer der Dobrudscha. București: Socec & Co: p. 118, fig. 37).

ISSN 0255-6812

www.cercetări-arheologice.ro

<https://doi.org/10.46535/ca.31.1>

<https://doi.org/10.46535/ca.31.2>

Volum editat de Muzeul Național de Istorie a României
Calea Victoriei 12, București, 030026, România

CUPRINS/CONTENTS

30/1

STUDII/STUDIES

Ana ĐURIČIĆ, More than Floors and Domes - Contexts around Ovens in the Late Neolithic of the Central Balkans	11
Aurora PEȚAN, Cetatea dacică de la Cucuiș – Dealul Golu (jud. Hunedoara) în lumina datelor LiDAR	31
Vasile IARMULSCHI, Fibule de tip Kostrzewski G din silvostepa carpato-nipreană	41
Ghenadie SÎRBU, Jaroslav PESKA, Tomas TENCER, Sergiu HEGHEA, O necropolă plană sarmatică descoperită în bazinul râului Răut (Republica Moldova), grație unor cercetări non-invazive	53
Adina VELCESCU, Les amphores découvertes dans la zone portuaire de Callatis (Mangalia, Roumanie) dans les années 1960-1970	61
Ioan MUNTEAN, The Sanctuaries of Iuppiter Dolichenus in the Danubian Provinces. A functional interpretation	83
Csaba SZABÓ, Women and Roman religion in Dacia: the epigraphic evidence	99
Remus FERARU, Gladiatori și spectacole în amfiteatru în cetățile grecești din Pontul Euxin.	123
Vladimir PETROVIĆ, The Epigraphic Testimonies from Timacum Maius (Eastern Moesia Superior): The Important Clues for the Character and Organization of Naissus Region	135
Ioan Carol OPRİȘ, Axiopolis. Stadiul actual al cunoașterii	143
Fatih Hakan KAYA, Musa ALBAYRAK, Martin HENIG, Ergün LAFLI, Earrings from Nicaea in Bithynia (south-eastern Marmara)	179
Nizam ABAY, Grylloi: A Being with Mixed Depictions from Konya	205
Cüneyt ÖZ, Repair of ceramics in Antiquity: Examples from Myra (Lycia)	215
Parastoo Masjedi KHAK, Seyed Mehdi Mousavi KOUHPAR, Hasan Kohansal VAJARGAH, Cui QILONG, Six Sassanian artworks engraved with hunters: king, crown prince, aristocrat, or pretender to the throne?	221
Khachik HARUTYUNYAN, Newly Discovered Inscriptions from the Armenian Cathedral of St. James in Jerusalem	235
Yaroslav CHENTSOV, The problem of the attribution of burials of medieval nomads on the territory of the Ukrainian steppe on the example of three burials from the Novosilsky kurgan complex	249
Maria-Venera RĂDULESCU, Cavalerul în turnir, temă iconografică redată pe cahle medievale din Muntenia	261

RECENZII/REVIEWS

- Tudor ULIȚĂ-SÎNJOAN, Recenzie: Lee I. Levine, Zeev Weis, Uzi Leibner, *Ancient synagogues revealed 1981-2022*, Israel Exploration Society, 2023, 300 p., ISBN 978-965-221-129-3. 271
- Aurora PEȚAN, Recenzie: Alexandru Berzovan, *At the Borders of the Great Steppe. Late Iron Age Hillforts between the Eastern Carpathians and Prut (5th-3rd centuries BC)*, Mega, Cluj-Napoca, 2022, 310 p., 35 pl., ISBN 978-606-020-494-7. 273
- Claudia-Valentina POPÎRȚAC, Recenzie: Maria Alexandrescu Vianu, *Une cité antique à travers ses sculptures. La sculpture en pierre à Tomis à l'époque du Principat (Ier-IIIe siècles)*, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila, 2022, 300 p., ISBN 978-606-654-492-4. 276
- Florian BOIȘTEANU, Recenzie: Lucrețiu Mihăilescu-Bîrliba, Ioan Piso (ed.), *Romans and Natives in the Danubian Provinces (1st-6th C. AD)*, Harrassovitz Verlag, Wiesbaden, 2023, 618 p., ISBN 978-3-447-12096-8. 278
- Tudor ULIȚĂ-SÎNJOAN, Recenzie: Annamária-Izabella Pázsint, *Private Associations in the Pontic Greek Cities (6th century BC–3rd century AD)*, Peeters, Leuven – Paris – Bristol, CT, 2022, 386 p., ISBN 978-90-429-4718-4. 280

CA

31/1

LEE I. LEVINE, ZEEV WEIS, UZI LEIBNER, ANCIENT SYNAGOGUES REVEALED 1981-2022,

Israel Exploration Society, 2023, 300 pp., ISBN 978-965-221-129-3.

Cartea *Ancient synagogues revealed 1981-2022* este continuarea primului volum intitulat *Ancient synagogues revealed 1981* în care Societatea de Explorare din Israel dorește completarea primului volum, prin expunerea noilor descoperiri arheologice din Israel și diaspora. Așa cum dezvăluie și titlul, lucrarea de față se axează pe crearea unui repertoriu al sinagogilor antice cercetate după anul 1981. În afara prezentării acestor sinagogi, editorii volumului: Lee. I. Levine, Zeev Weis și Uzi Leibner, doresc informarea cititorului cu privire la metoda de lucru și asupra noilor interpretări utilizând o varietate de surse provenite din diverse științe auxiliare ale istoriei.

Lucrarea se împarte în șase capitole plus introducerea, concluziile fiind, în principiu, împărțite pe articole. Fiecare dintre acestea este divizat în subcapitole (în număr de 39), reprezentate de articolele integrate în volum. Toate subcapitolele suntacompaniate de imagini referitoare la sinagogile studiate. Aceste imagini reprezintă planuri ale complexelor, poze din teren sau ale descoperirilor arheologice. În funcție de structura articolelor, acestea pot conține: un istoric al cercetărilor, cercetarea curentă din care se preia informația principală, descrierea sinagogii, a anexelor adiacente și a materialului prezent, concluzii sau discuții asupra rezultatelor. Informația este exhaustivă în expunerea detaliilor cercetărilor, fiind completată de prezența imaginilor cu rol de suport în înțelegerea textului propriu-zis.

Capitolul introductiv este reprezentat de trei subcapitole, în care editorii volumului abordează diferite subiecte în privința problemelor de cercetare și scopului acestei cărți. În primul subcapitol intitulat *The Revolutionary Impact of Archaeological Remains on the Study of Jewish Society in Late Antiquity*, Lee I. Levine discută despre neconcordanța dintre sursele literare și arheologice, dar și cum observațiile din teren pot deschide o altă paradigmă asupra situației comunității evreiești din timpul războaielor iudaico-romane până în perioada bizantină. În al doilea subcapitol, *Ancient Synagogue Art: New Finds, New Paradigms*, Zeev Weiss expune importanța utilizării materialului folosit, a elementelor structurale și artistice în interpretarea datării, a modului de construire a sinagogilor și dacă această interpretare poate fi complementară cu literatura rabinică. În al treilea subcapitol intitulat *Dating Ancient Synagogues*, Uzi Leibner prezintă problema datării unui tip de arhitectură a sinagogilor în contextul construirii acestora în diferite perioade, dar și a perioadei de existență a sinagogilor în antichitate. Problema expusă face referire la tipul de arhitectură galileean, unde dificultatea este reprezentată de amplasarea secolelor de existență a acestui stil. Această introducere completează imaginea cercetării sinagogilor antice, subiecte ce îl aduc pe cititor la zi cu problemele sau cu paradigmele din acest domeniu.

Primul capitol intitulat, *Synagogues in the Galilee, the Carmel and the Valleys*, cu un număr de 15 subcapitole, prezintă sinagogile din arealul geografic menționat în titlu, majoritatea sinagogilor prezentate fiind din Galileea.

Studiul asupra acestor sinagogi este unul amănunțit din punctul de vedere al informațiilor oferite de către autori. Documentația din cuprinsul articolelor evidențiază materialul arheologic, reprezentat de țigle, ceramică, depozite de monede etc. ce poate ajuta în datarea sinagogilor, dar și în crearea unei imagini asupra situației locale. În același mod sunt studiate și elementele arhitecturale cu tot ce țin de acest domeniu. Sinagogile de tip „galileean” au într-o mare măsură elemente ușor de identificat, precum: *bema*, Arca Sfântă (care de obicei, este construită într-o nișă), reprezentări ale menorelor și mozaicuri decorate stilistic cu diferite scene din cărțile sfinte. Când vine vorba de arhitectura clădirilor, acestea apar în stil *basilica*, cu acoperiș cu antablament viu decorat, susținut de coloane (numărul variază în funcție de sinagogă), unde apare în componența sa și un fronton, în unele cazuri de tip sirian, cum este la sinagoga de la Bar'am sau de la Meiron. La două sinagogi din Galileea, Merot și respectiv Korazim, apar încăperi de tip *bet midrash*, acestea sunt unice în rândul listei de sinagogi din această carte și reprezintă o structură importantă acolo unde sunt construite. Intervalul de datare general este din secolul al II-lea până în secolul al VIII-lea, iar prin materialele arheologice și elementele de arhitectură stilizate interpretate de către autori se poate crea o imagine amplă a comunității evreiești din Galileea, un epitet corespunzător fiind „înfloritor”.

Al doilea capitol, *Synagogues in the Golan*, este compus din șase articole, unde sunt prezentate șase sinagogi din Înălțimile Golan. Clădirile din această regiune sunt, în principiu, asemănătoare cu cele de tip galileean, cu elemente specifice ce le încadrează în categoria de edificii tip sinagogă, datate clar între secolele II și III, dar această datare poate să fie extinsă până în secolul al V-lea. Asemenea primului capitol, structura articolelor este una clar definită și integrală din punctul de vedere al cercetării asupra sinagogilor și al interpretării materialului și arhitecturii ca

atare. În unele cazuri, precum în analiza sinagogii de la Ummel-Qanatir, se poate vorbi și despre o tehnică avansată în cercetare, în această situație fiind vorba despre măsurarea spațiului ruinei sinagogii cu tehnologie cu infraroșu.

Al treilea capitol, cu denumirea de *Samaritan synagogues*, conține două subcapitole în care sunt prezentate șapte sinagogi. În contextul acestor edificii din Samaria, autorii se folosesc, în unele cazuri, de sursele literare pentru identificarea acestora ca sinagogi samaritene (după care se poate presupune și o datare, între perioada romană și cea bizantină), unele edificii fiind identificate după diverse legende. Recunoașterea acestor sinagogi în teren este o chestiune complicată, întrucât se aseamănă cu sinagogile evreiești (samaritenii urmează tora asemenea evreilor), au în componența lor trăsături arhitecturale similare. Totuși, există câteva diferențe după care autorii se pot ghida. Caracteristicile unei sinagogi samaritene sunt lipsa de reprezentări ale oamenilor sau animalelor pe reliefuri sau mozaicuri, alinierea spre muntele Gerezim (locul sfânt pentru samariteni) și reprezentarea de *parokhet* în edificiile de cult. Când vine vorba de arhitectura sinagogilor samaritene și a micilor elemente ce pot deveni definitorii, unul dintre autorii articolelor din acest capitol, Yizhak Magen, pune problema dacă dezvoltarea sinagogilor samaritene a fost una independentă sau mai degrabă o copie a sinagogilor evreiești. Toate aceste elemente din cercetare le conferă articolelor un aspect integral din punctul de vedere al informațiilor ce pot fi extrase din asemenea studii.

În continuare, în capitolul *Synagogues in Judea and Southern Israel* sunt prezente opt subcapitole unde sunt prezentate opt sinagogi din Iudeea și sudul Israelului. Materialul arheologic și structurile prezente în această zonă ce sunt numeroase, permit autorilor să se angajeze în studii cu informații exhaustive asupra sinagogilor din această zonă. Edificiile de cult sunt de cele mai multe ori înstărite, pe lângă arhitectura clasică stilizată și materialul din care sunt construite (*opus quadratum*), majoritatea sinagogilor au și diverse anexe adiacente, ce fac parte dintr-un complex de clădiri mărit cu diferite scopuri. Camere sau aranjamente precum: *atrium*, *miqveh*, *triclinium*, *culina* sau prese pentru ulei, denotă o dezvoltare ce deservea comunitatea evreiască. În contextul cercetării, autorii trebuie să îmbine și evenimentele istorice cu situația din teren. Ideea este cel mai bine observabilă în această zonă întrucât, chiar dacă existența sinagogilor pare a fi într-o perioadă înfloritoare, în multe dintre acestea se pot remarca straturi de arsură. Autorii atribuie acest strat celor două revolte evreiești (Marea Revoltă a Evreilor și Revolta lui Bar Kohba) ce influențează distrugerea și reconstruirea sinagogilor. Astfel, peisajul se schimbă și un punct indispensabil în studierea acestor sinagogi (majoritatea provinind din mediul rural) este de a observa peisajul comunității înainte de izbucnirea revoltelor.

În ultimul capitol, *Diaspora Synagogues*, sunt prezentate în cele cinci subcapitole sinagogi din afara Israelului. Arhitectura edificiilor de cult din diaspora urmează, în general, caracteristicile clasice specifice unei sinagogi. Însă, în unele cazuri din acest capitol nu sunt regăsite elemente specifice ce pot desemna edificiile de tip sinagogă. În acest context, materialul arheologic este fundamental în interpretarea oferită de autori. Asemenea descoperiri ce pot desemna un edificiu de cult ca fiind sinagogă, sunt reprezentările elementelor specifice din comunitatea evreiască, cum ar fi: *menora*, *ertogul* și *shofar* (specifice sărbătorii *sukkot*) sau inscripții ce pot face referire la comunitatea evreiască. Când vine vorba de diaspora, nu lipsesc opiniile autorilor ce fac referire la scopul sinagogilor (valabil și pentru cele din Israel): loc pentru studiu, pentru predici, pentru colectare de donații, pentru acomodare a vizitatorilor sau loc de festin. Chiar dacă toate sinagogile au rolul de a strânge relațiile din comunitate, în diaspora, acest rol este unul exacerbat, având în vedere natura de minoritate pe care o primește comunitatea evreiască, în unele situații precum la Pirene, în vestul Turciei, unde este posibilă existența unui conflict de interese între comunitatea creștină și cea evreiască. Această situație este bine expusă în articole de către autori, tot contextul comunității evreiești din diaspora fiind pus în lumină într-o cercetare integrală.

În încheiere, acest volum este un ilustru repertoriu de articole dedicate studiului sinagogilor antice, ale căror informații exhaustive cu privire la metodologie, descoperiri arheologice, arhitectură, elemente stilistice și interpretare sunt îmbinate într-o modalitate în care sinagogile nu reprezintă doar un edificiu de sine stătător, ci o bucată dintr-un întreg reprezentat de contribuțiile comunităților ce au luat parte la construirea acestor clădiri de-a lungul a mai multe perioade. Astfel, prin aceste studii, autorii reușesc sau se apropie de răspunsuri la diverse întrebări sau dileme legate de acest subiect. Prin aceste cercetări, se crează un efort de aprofundare a subiectului, ce poate fi completat în viitor de către noi studii integrate în demersuri similare.

TUDOR ULIȚA-SÎNJOAN
Universitatea Babeș-Bolyai
tudorsinjoan@gmail.com